

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
UNIVERSITY OF BANJA LUKA
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
FACULTY OF PHILOLOGY

ISSN 2744-1709
E-ISSN 2831-0403

PHILOGOGIA SERBICA

ЗНАЧАЈ И ЗНАЧЕЊЕ ВОДЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ,
КЊИЖЕВНОСТИ И КУЛТУРИ

Зборник научних радова
Година III, 2023, број 3

Бања Лука, март 2023. године

PHILOLOGIA SERBICA

Година III, 2023, број 3
Научни скупови Филолошког факултета
Зборник научних радова

Издавач Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

Главни уредник публикације Проф. др Сања Мацура, Универзитет у Бањој Луци

Оперативни уредник Доц. др Нина Говедар, Универзитет у Бањој Луци

Организациони одбор Проф. др Биљана Бабић, Универзитет у Бањој Луци
Проф. др Дијана Црњак, Универзитет у Бањој Луци
Проф. др Сања Мацура, Универзитет у Бањој Луци
Проф. др Саша Шмуља, Универзитет у Бањој Луци
Доц. др Нина Говедар, Универзитет у Бањој Луци
Доц. др Андреја Марић, Универзитет у Бањој Луци
Мр Данијела Јелић, Универзитет у Бањој Луци
Мср Горан Милашин, Универзитет у Бањој Луци

Научно-уређивачки одбор Проф. др Сања Бошковић Данојлић, Универзитет у Поатјеу
Проф. др Запрјан Козлуцов, Универзитет „Пајсије Хиландарски“
у Пловдиву
Проф. др Иван Чарота, Белоруски државни универзитет
Проф. др Богуслав Зјелињски, Универзитет Адама Мицкијевича
у Познању
Проф. др Радмило Маројевић, Универзитет у Београду
Проф. др Ала Татаренко, Универзитет Ивана Франка у Лавову
Проф. др Сања Мацура, Универзитет у Бањој Луци
Проф. др Павел Крејчи, Масариков универзитет у Брну
Проф. др Снежана Милосављевић Милић, Универзитет у Нишу
Др Светлана Шеатовић, Институт за књижевност и уметност
Београд

Рецензенти Проф. др Снежана Милосављевић Милић, Универзитет у Нишу
Доц. др Слађана Цукут, Универзитет у Бањој Луци
Проф. др Ранко Поповић, Универзитет у Бањој Луци
Др Марија Јефтимијевић Михајловић, Институт за српску
културу Приштина–Лепосавић
Проф. др Мијана Кубурић Мацура, Универзитет у Бањој Луци
Проф. др Јелена Јовановић Симић, Универзитет у Београду
Проф. др Жељка Бабић, Универзитет у Бањој Луци
Проф. др Дијана Црњак, Универзитет у Бањој Луци
Проф. др Саша Шмуља, Универзитет у Бањој Луци
Проф. др Саша Кнежевић, Универзитет у Источном Сарајеву
Проф. др Јеленка Пандуревић, Универзитет у Бањој Луци
Проф. др Миланка Бабић, Универзитет у Источном Сарајеву

Доц. др Андреја Марић, Универзитет у Бањој Луци
Проф. др Слађана Алексић, Универзитет у Приштини са
привременим седиштем у Косовској Митровици

Лектор Проф. др Мијана Кубурић Мацура, Универзитет у Бањој Луци

Лектор за енглески језик Мр Бранко Црногорац, Универзитет у Бањој Луци

Припрема за штампу Мср Данијел Дојчиновић, Универзитет у Бањој Луци

Штампа ЈУ Службени гласник Републике Српске

За штампарију Драгана Глигорић

Тираж 100

Овај зборник садржи научне радове који су представљени на конференцији *Philologia Serbica. Значај и значење воде у српском језику, књижевности и култури*, одржаној на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци 29. марта 2022. године.

САДРЖАЈ

<i>Предговор</i>	7
<i>Софија Р. Милорадовић</i> Вода у српској народној религији и традицији и у дијалекатским речницима – између животворног и уништитељског	9
<i>WATER IN SERBIAN FOLK RELIGION AND TRADITION AND IN DIALECT DICTIONARIES - BETWEEN LIFE-CREATING AND DESTROYING</i>	
<i>Светлана С. Шеатовић</i> Откуда море у српској књижевности? Медитеран у модерној српској књижевности	33
<i>WHAT BRINGS THE NOTION OF SEA INTO THE SERBIAN LITERATURE? THE MEDITERRANEAN IN CONTEMPORARY SERBIAN LITERATURE</i>	
<i>Душка Б. Кликовац</i> О семантици придева <i>сув</i> (с напоменама о појму воде у српском језику).....	49
<i>ON THE SEMANTICS OF THE ADJECTIVE 'DRY' (WITH NOTES ON THE NOTION OF WATER IN SERBIAN)</i>	
<i>Вяра Ал. Найденова</i> Хиперпродукција на хибридни неологизми от неславјански произход в съвременните славјански езици.....	75
<i>HYPERPRODUCTION OF HYBRID NEOLOGISMS OF NON-SLAVIC ORIGIN IN MODERN SLAVIC LANGUAGES</i>	
<i>Драгана Д. Вељковић Станковић</i> Акватички концепти у роману Иве Андрића <i>На Дрини ћуприја</i>	89
<i>AQUATIC CONCEPTS IN IVO ANDRIĆ'S NOVEL THE BRIDGE ON THE DRINA</i>	
<i>Ана М. Мумовић</i> Мотив воде у приповедачком опусу Иве Андрића (прилог тумачењу историјске, митске и религиозне слике света).....	113
<i>THE MOTIF OF WATER IN IVO ANDRIĆ'S STORYTELLING OEUVRE (A CONTRIBUTION TO THE INTERPRETATION OF THE HISTORICAL, MYTHICAL AND RELIGIOUS IMAGE OF THE WORLD)</i>	
<i>Сузана Р. Бунчић</i> Хронотопи ријеке и мора у Капоровим романима.....	139
<i>CHRONOTOPES OF THE RIVER AND THE SEA IN KAPOR'S NOVELS</i>	

<i>Милена П. Владић Јованов</i>	
Мотив воде и преображај идентитета у поезији Јована Христића и Т. С. Елиота	159
THE MOTIF OF WATER AND TRANSFORMATION OF IDENTITY IN THE POETRY OF JOVAN HRISTIĆ AND T. S. ELIOT	
<i>Јасмина П. Кнежевић</i>	
Свет вода у поезији Бранка Радичевића	189
THE AQUATIC LIFE IN THE POETRY OF BRANKO RADIČEVIĆ	
<i>Мирјана Д. Бојанић Ђирковић</i>	
Проза о Холокаусту у текућој књижевној продукцији Републике Србије	211
HOLOCAUST FICTION IN THE CURRENT LITERARY PRODUCTION OF THE REPUBLIC OF SERBIA	
<i>Милена С. Илишевић</i>	
Интертекстуалност као поступак књижевног обликовања мотива воде у савременој српској књижевности (Из бродског дневника Милана Орлића)	241
INTERTEXTUALITY AS A PROCEDURE OF LITERARY FORMATION OF WATER MOTIF IN CONTEMPORARY SERBIAN LITERATURE (FROM THE SHIP'S LOGBOOK BY MILAN ORLIĆ)	
<i>Милијана М. Симоновић</i>	
Вода – једна тачка сусрета песништва Растка Петровића и сликарства Саве Шумановића	261
WATER – A POINT OF INTERSECTION OF THE POETICS OF RASTKO PETROVIĆ AND THE PAINTING OF SAVA ŠUMANOVIĆ	
<i>Нина З. Говедар</i>	
Откривање семантичког потенцијала мотива воде у настави књижевности посредством менталних мапа	279
DISCOVERING THE SEMANTIC POTENTIAL OF THE MOTIF OF WATER IN THE TEACHING OF LITERATURE BY MEANS OF MENTAL MAPS	
<i>Љубица Д. Весић</i>	
Предлози и именице у предлошкој служби (лексикографски аспект)	293
PREPOSITIONS AND NOUNS IN THE FUNCTION OF A PREPOSITIONAL PHRASE (LEXICOGRAPHIC ASPECT)	
<i>Јована Б. Сувајић</i>	
Мит о Хермафродиту у „Легенди” Милоша Црњанског	311
THE MYTH OF HERMAPHRODITUS IN MILOŠ CRNJANSKI'S 'LEGEND'	

Јасмина П. Кнежевић¹

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

СВЕТ ВОДА У ПОЕЗИЈИ БРАНКА РАДИЧЕВИЋА²

Апстракт: Рад се састоји из два дела: у првом се аутор бави књижевним узорима Бранка Радичевића и генезом мотива воде, а у другом врстама вода и значењима мотива воде у његовој поезији. Према досадашњим истраживањима, у комплексном делу Бранка Радичевића могуће је уочити трагове народног правца у књижевности, рококоа, српске грађанске лирике и европског романтизма, на челу са песником Бајроном. У свима њима је мотив воде као саставни део природе био радо кориштен: у народној књижевности свепрожимање карактерише однос појединца и природе која га окружује, у књижевности рококоа слаткоћа и идиличност живота у пасторалном пејзажу праћени су фриволним садржајима, док у романтизму природа представља спољашњи израз душевних стања. У ахвалтичком свету Бранка Радичевића заступљени су различити типови вода: почев од неименованих, које се јављају као део немаркираног (анонимног) пејзажа у којем обитава лирски јунак, као што су поток, врело, извор, река, море, преко нама познатих хидронима попут Дунава, Дрине, Саве, Неретве, Мораве, Крке, Лима, Цетиња, све до мање заступљених облика воденог елемента, које представљају роса, киша, сузе, магла, крв, итд. О томе, као и о могућим значењима која мотив воде има у Бранковим песмама, реч је у другом поглављу рада.

Кључне речи: Бранко Радичевић, вода, мотив, романтизам, народна књижевност, рококо, значење.

¹ jasmına_vucetic@yahoo.com

² Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеном са Министарством просвете, науке и технолошког развоја бр. 451-03-68/2022-14, од 17. јануара 2022. године.

1. Генеза мотива воде у поезији Бранка Радичевића

У *Антологији старије српске поезије* Младен Лесковац је запазио да је Бранко Радичевић „сложенији него што би наше недовољно знање о њему желело, и више је 'наслага' у њему но што бисмо на први, површан поглед слутили” (Лесковац 1953: IX). Његово запажање биће поткрепљено обиљем научних радова и студија, које ће у Радичевићевом делу налазити трага најразличитијим утицајима: почев од народне књижевности, за коју се и експлицитно изјаснио, преко утицаја немачког и мађарског рококоа, потом српског грађанског песништва, све до европског романтизма, на челу са песником Бајроном.

У огледу који се бави промишљањем о романтичарским топосима који су доминирали српским песништвом у првим деценијама XIX века, Душан Иванић (Иванић 1993) као један од најзаступљенијих топоса истиче „култ природе и природног, једноставног човјека” (Исто: 30). Српски романтички човек, наводи даље Иванић, западноевропски култ природног као примитивног, који ће нагло ојачати „...послије Вукове *Мале простонародње словеносерпске пјеснарице* (1814)” (Исто), преузеће као култ простонародног, што ће имати за последицу „порастан интересовања за фолклорно” (Исто).

О утицају вуковског правца и усмене народне књижевности на стваралачки нерв Бранка Радичевића у нас је много говорено и писано. Надовезујући се на истраживања и полемике Светислава Вуловића, Тихомира Остојића, Павла Поповића и потоњих, Марија Клеут ће објавити студију посвећену утицају народне књижевности на песничко дело Бранка Радичевића, у којој ће уочити везу између његовог песништва и до тада недовољно проучаване грађанске поезије (Клеут 1973: 36), на шта су, како истиче, пре ње указале антологије Младена Лесковца и Боривоја Маринковића. Наглашавајући чињеницу да је „иманентна поетика Бранка Радичевића [...] свеобухватнија и комплетнија, иако противречнија, него његове експлицитно изражене мисли о поезији” (Исто: 73), она ће изнети свој став, по коме је врхунац песничког стваралаштва достигао у оним песмама у којима је инспирисан народном песмом, чију ће поетику мењати вођен властитим стваралачким им-

пулсом. Промишљајући о сличностима и разликама у опису природе у народној и песми Бранка Радичевића, Марија Клеут ће као основну дистинкцију истаћи функционалност народне поезије и одсуство дескрипције, коју налазимо у уметничкој поезији. И, док се слика природе у народној поезији „јавља као транспонован осећај човека, као слика збивања у њему” (Исто: 52), у поезији Бранка Радичевића „пејзаж је [...] местимце само сцена, позорница људских збивања. Песник питомих крајолика и карловачких винограда зна за ‘чисту’ емоцију пред лепотом природе” (Исто).

Осим „инспирацијско-поетског регистра народне поезије” (Живковић 1973: 71), заступљеног у Радичевићевом поетском опусу након прихватања Вукових идеја, Драгиша Живковић истиче и утицај рококо-бидермајер стила, који је обележио стваралаштво српских књижевника прве половине XIX века, не само Радичевићево (Исто). Полемисујући са Миланом Кашанином (Кашанин 1968), који је, како каже, први истакао јасну везу између Радичевићеве поезије и рококоа:

[...] његови пастири на виру, путници на уранку и на мору, девојке на студенцу и рибари у чуну, ти потоци, сутони и зоре, те љубавне ‘враголије’ изречене с беспримерном љупкошћу, и по теми и атмосфери нису романтика, већ рококо (Кашанин 1953, према Живковић 1973: 75),

Живковић устаје у одбрану вуковских идеја, фолклора и народне, усмене књижевности, за шта Кашанин сматра да су били виновници Радичевићеве песничке пропасти:

На тај начин Кашанин је једну проницљиво постављену тезу о рококо стилу у Бранковој поезији једнострано упроштио и апсолутизовао, не увиђајући значај и вредност утицаја народне поезије на Радичевићеву и српску уметничку лирику у првој половини XIX века, па и касније,

сматра Живковић (Исто: 75). Демантујући Кашанина, Драгиша Живковић налази читав низ песничких паралела између песама Бранка Радичевића писаних у маниру рококоа и усмених народних (женских)

песама, сабраних у I књизи Вукових *Српских народних пјесама* (Исто: 76), што иде у прилог његовом мишљењу да је

Бранко Радичевић са изванредним талентом успео да оствари спој уметничке и народне поезије и да му је управо изражајна гипкост и снага народне поезије омогућила да за своје теме и мотиве и за свој смотивни потенцијал лако нађе уметнички израз (Исто: 76–77).

Изучавајући заступљеност рококо елемената у поезији одабраних српских и мађарских песника у првој половини XIX века, Магдалена Веселиновић-Шулц (1979) покушава да певање одабраних песника, међу којима је и Бранко Радичевић, постави „у оквире европске рококо поезије, у првом реду немачке” (Исто: 26); као и да уочи потенцијалну посредничку улогу мађарске поезије између немачке и српске³. Поменута ауторка у следећим песмама Бранка Радичевића опажа елементе рококоа, међу којима значајно место има акватички елемент, оличен у поточићима и изворима, смештеним у амбијент „шароликих предела, зеленила и лугова”, праћен цвркутом птица (Исто: 25): „Путник на уранку”, „Путник и птица”, „Ноћ па ноћ”, „Девојка на студенцу”, „Враголије”, „Жеља”, „Јадна драга”, „Туга и опомена”, „Клетва” и „Безимена”. „Пасторални пејсаж бистрих извора, шума и жубора воде” (Исто: 29) ауторку асоцира „на платна Фрагонара и још неких других рококо сликара”, али она у њему уочава и рефлекс

[...] Русоовог начела враћања природи које, као пријемчива мода свога времена наилази на снажан одјек не само у књижевним остварењима широм Европе, него и у широким слојевима читалачке публике (Исто: 30).

Однос према култу природе и у њему заступљеном воденом елементу у песништву Бранка Радичевића проистиче из спреге утицаја народне лирске песме (али и грађанске поезије, која се добрим делом ослањала на њу), већ поменуте књижевности рококоа и романтичарских утицаја.

³ „Као што смо већ констатовали, Мађарска је у првим деценијама XIX века имала своју изграђену књижевност на нивоу европске, а поезија негована у рококо стилу у Европи има свој одраз и у мађарској, а неколико деценија касније и у српској поезији” (Исто: 42).

Блиска повезаност народског човека са светом природе који га окружује и чији је саставни део, њихова међузависност и узрочно-последични утицаји, са једне стране; лепршавост, еротски наноси, фриволност и слаткоћа живота који је неизоставно везан за воду, препознатљиви у књижевности рококоа, са друге, до мутних и силовитих осећаја којима блискост воденог елемента даје подстрек и снагу, као што је случај у књижевности романтизма, са треће, одлике су акватичког света заступљеног у делу Бранка Радичевића. У Бранковом делу једнако су присутне представе о води које налазимо у усменој лирици, које показују да је вода „свуда око човека, али се такође концептуализује као граница између свог и туђег, оностраног и ононостраног, и као део другог света” (Вукмановић 2020: 7), као и представе о води у романтичкој књижевности, у којој се акватички елемент и, шире, култ природе користе као посредници за поетизацију осећања (Деретић 2013: 670). Позивајући се на Шкловског, који каже да „...романтичар 'обликује душу која доживљује природу, а не саму природу, изражава однос према предмету више неголи сам предмет” (Шкловски, према Деретић 2013: 670), Деретић уочава поетску међузависност пејзажа и врсте и интензитета осећања. Тако су, на пример, емотивна стања лирског субјекта, која су се кретала од благих, преко меланхоличних, депресивних, до силовитих и наглашених налазила поетски израз у одабиру адекватног поетски осликаног пејзажа, који се кретао од идиличног, преко слика напуштених предела, објеката и гробаља, до дивљих планинских предела и морске пучине (Деретић 2013: 670–671).

2. Врсте вода и значења мотива воде у поезији Бранка Радичевића

У акватичком свету Бранка Радичевића заступљени су различити типови вода: почев од неименованих, које се јављају као део немаркираног (анонимног) пејзажа у којем обитава лирски јунак, као што су поток, врело, извор, река, море, преко нама познатих хидронима попут Дунава, Дрине, Саве, Неретве, Мораве, Крке, Лима, Цетиња, све до мање заступљених облика воденог елемента, које представљају

роса, киша, сузе, магла, крв, итд. Егзистенција лирског јунака у поезији Бранка Радичевића нужно је везана за водени амбијент, било да су у питању горе побројани немаркирани или маркирани хидроними, који су не само саставни део идиличног пејзажа, већ и окосница дешавања, место сусрета и међусобног препознавања, зачетка љубави и спајања двоје младих, али и непремостива препрека, која ће их неповратно раздвојити. Каткада вода у Радичевићевом делу представља препреку коју лирски јунак мора да савлада, како би се спојио са својом драгом. Осим тога, она има конективно својство; кадра је да пренесе информацију. Вода је метафорични израз границе и раздвајања, како хоризонталног, територијалног, када представља тачку сусрета и разграничења између *овде* и *тамо*, *свога* и *туђега*, тако и вертикалног, астралног, када се постварује као тачка преласка у другу димензију, из бивања у небивање, из *овог* у *онај* свет, што уједно потврђује и хтонску природу воде. Нестална и променљива, у поезији Бранка Радичевића има моћ опсене и заводљивости, које лирски субјект неретко одводе право у смрт. Акватички елемент у поезији Бранка Радичевића јавља се у читавом спектру различитих функција и значења:

1. Вода има кључну улогу у естетизацији пејзажа. Као један од основних елемената природе, вода представља незаобилазну компоненту идиличног (пасторалног, аркадијског) амбијента у коме се, готово по правилу, одвија (љубавни) сусрет момка и девојке, буди мисао на драгу у даљини, или јој се лирски субјект препушта и у њој ужива. Као пример навешћемо песме које Магдалена Шулиц сврстава у ред оних које је Бранко Радичевић испевао у маниру рококоа, као што су „Девојка на студенцу”, „Путник на уранку”, „Путник и тица” и „Туга и опомена”. У функцији акватичког елемента у наведеним примерима јављају се, редом, студенац, извор, апстрактна (неименована) река, у песми „Туга и опомена” врело, река, вир, али и магла, мраз, лед, сузе... Пејзажни оквир у којем се јављају наведене воде представља идилични, пасторални крај, који, у варијацијама, испуњавају незаобилазни чиниоци нетакнуте природе: горе и долине, камење низ које се слива вода, стење, дрвеће („липе мирисаве”) и цвеће, сунце, роса, трава на којој пасу стада јагањаца. Питорескни, питоми крај својом исконском лепотом резонира са

душом путника-намерника, чинећи га отвореним за љубав и осетљивим за велелепност природе. Пред њом ће, задивљен, закликтати

*Реко, горо, небо пуно жара,
Ој вечери, де је теби пара!*

(Радичевић 1999, стихови 38–39)

Лирски субјекат се таквом амбијенту без задршке препушта, као што је случај у песми „Циц!“.

2. Вода је у тесној вези са реализацијом еротских садржаја. Сусрет момка и девојке по правилу се дешава крај студенца, реке или извора. Сусрет који се догодио крај воде није безазлен и без последица: он или наговештава узајамну симпатију, или климакс достиже у чину спајања, односно коитуса. Проучавајући феномен воде у јужнословенској усменој лирици, Ана Вукмановић истиче узајамну везу између еротског искуства и воде, која се у симболичком смислу може поистоветити са феноменом границе (2020: 216). Позивајући се на Епштајна, који под еротским подразумева прекорачење граница отворено/затворено, блиско/далеко, привлачно/одбојно, дозвољено/недозвољено, раздвајање/додиривање (Епштајн 2009: 117, према Вукмановић 2020: 216), вода је, како је показано, у култури концептуализована као лимес, па тиме, у лирским песмама, и као метафора различитих граница и граничности. Следећи крајњи смисао еротског, који је у спајању и брисању граница (Ватај 2009: 104, према Вукмановић 2020: 216), усмена лирика пева о прелазима и прекорачењима водених међа (Исто: 216–217).

Поменута ауторка, даље, истиче да се „веза воде с еротским може [...] пратити од појаве еротског осећања, еротске ситуације, до коитуса. Вода се налази на почецима еротског искуства, када момак или девојка желе да пробуде жељу код оног другог“ (Вукмановић 2020: 217). Воду као место љубавног сусрета Ана Вукмановић налази и у примерима јужнословенске усмене лирике (Исто: 218). „У лирским песмама обликује се низ акватичких метафора које означавају еротско спајање. На води се може збити љубавни сусрет, а коитус се приказује метафорама мућења и пијења воде, разбијања суда“. Интересантну подударност (пример разбијања суда приликом сусрета двоје младих), за који у случају Бранка

Радичевића не можемо са сигурношћу тврдити да у симболичком смислу представља коитус, мада сасвим сигурно јесте исход пробуђених емоција услед изненадног сусрета са драгим, налазимо у његовој познатој песми „На студенцу”. Доминантно еротски подтекст налазимо и у песмама „Враголије”, на које имплицира и сâм наслов, „Клетва”, као и у одломку из сатиричне поеме „Пут”⁴. Мотив воде у свим овим песмама кључан је за реализацију еротских садржаја. Занимљиво је да се у прве две песме контакт између двоје младих остварује посредством одеће, односно обуће, дакле, предмета који нужно упућују на тело и телесност, будући да су у контакту са њим. И, док у првој песми девојка у тренутку сусрета на потоку пере рубље, у другој је лексема 'вода' део формулативног облика клетве којим се жели утицати на след дешавања и обезбедити повољан исход по лирски субјект: *Зелена је трава, / Мома на њој спава, / Вијар ветар пирну, / У сукњу јој дирну, / Сукњица се шири / А ножица вири, / Ао ноно бела, / Вода те однела / Па – мени донела!* (Радичевић 1999: 44).

Марија Клеут (1973) опазила је паралелу између ове Бранкове песме и народне књижевности, а која се тиче карактеристичног изражајног модела на којем је заснована:

[...] шаљива клетва се гради на устаљеној клетвеној формули, којој се поентом у следећем стиху мења смисао. Вук је забележио неколико таквих песама; у њима је изражајни поступак углавном

⁴ Овде треба поменути да Марија Клеут сматра да је у песмама у којима је еротски садржај експлициран Бранко Радичевић изашао из оквира народне књижевности, која је по својој природи патријархална и затворена за такве садржаје. Марија Клеут даље сматра да је у овим примерима Бранко Радичевић ослонац нашао у лирици грађанских песмарица са територије јужне Угарске, односно Слободне Војводине (Клеут 1973: 40, 50). Са друге стране, Драгиша Живковић тврди да се „Бранкове *Враголије* и *Клетва* и мотивски и осећајно садрже [...] без остатка у народној песми: *Девојка је имање довијека* (I, 454) (*од Дубровника*)” из I књиге Вукових „Српских народних пјесама” (Живковић 1973: 76). „Бранкова *Девојка на студенцу*, типична барокно-рококо слика, идентична је по мотиву и по тону народној *Текла вода текелија* (I, 398) и њеним варијантама, у којима имамо све детаље овога мотива: и извор воде, и девојку на извору, и молбу младога момка да се напије воде, и одговор девојке да се може и воде пити и Маре наљубити” (Исто).

шематизован, а у једној је иста клетва као и у Бранковој песми (Клеут 1973: 55)⁵.

Далеко експлицитније и ласцивније испољене еротске садржаје у стиховима Бранка Радичевића налазимо у чувеној поеми „Пут“, у којој се путнику, у сусрету са идиличним амбијентом горе, воде, студенца, стења, цвећа, у којем је све плодно, једро и набујало, и при погледу на птице, које се паре свуда по гранама, буде чула, па запева:

*Убав момах, гиздава девојка, дивно ли јој напутила дојка! Момак
баца руке око врата / Око врата, око свога злата, / Па је стиска,
па је младу љуби, / Од милине да ј' угризе зуби, / Дркће мома, а срце
јој куца, / Отпињу се од кавада пуца. / Момак руку у недра јој тура
/ Па момицу о травицу фура, / Ао Бого – срце даље теде, / Ал' и
ово мал' му не приседе* (Радичевић 1999: 89, стихови 341–352).

3. Схваћена као метафорични израз границе, вода у усменој лирици, као и у поезији Бранка Радичевића, може да има хтонско значење. Тада она представља границу између живота и смрти, односно између света живих и света мртвих. Таква вода веома је често у спречи са еротским доживљајем, жељеним или реализованим, и губитком девојачке невиности као изразом прекорачене (етичке) границе коју заједница намеће. Душан Иванић је у „Предговору“ *Сабраним песмама* Бранка Радичевића (Иванић 1999а) уочио блиску везу између елемента воде и растајања. Он истиче тесну везу између вода живота и вода смрти у Радичевићевим песмама, као одраз „бивалентне улоге“ воде као материје „која симболички повезује рођење и смрт (обреди кршћења и сахране)“ (Исто: XXVII). Иванић је луцидно запазио да

[...] у Радичевићевим баладним дјелима неспутане еротске радости воде право у смрт. Растајања, напуштања/изневјеравања, уколико им претходи еротско као сексуално, у баладама и поемама редовно се завршавају смрћу јунакиње или и јунакиње и јунака. (Исто: XXVII).

⁵ Марија Клеут наводи које су то песме: бр. 529, 530, 533 (Караџић 1891–1902), и додаје да је Бранкова клетва могла доћи из „Марине кетве“ (бр. 531) (Клеут 1973: 55).

Мотив утапања налазимо у следећим песмама Бранка Радичевића: „Песма умрлом брату Стевану“, „Њени јади“, „Убица у незнању“, „Стојан“, „Утопљеница“, „Освета“. У првој налазимо чест мотив (неуспешног) покушаја савладавања водене препреке као услова који је требало испунити како би двоје младих било скупа: *Овај драгој запливó је журно / Утопи га оно море бурно*. У песми „Њени јади“, као супротност ведром, сунчаном дану и девојачкој радости због сусрета са вољеним стоји ледена, неумољива река, у којој је стиже смрт. Магична привлачна сила сједињења, која је у овој песми била подстакнута визуелним ефектом, сликом чуна у којем се драги приближава, у песми „Убица у незнању“ биће замењена аудитивним, звуком фруле који девојку нагони да загази у реку, у којој ће и скончати. Трагизам нерезализоване љубави и жудње доћи ће још више до изражаја јер следи након лаког и лепршавог увода, одушевљења путника лепотом идиличног амбијента, али и потпуног одсуства његове (свесне) кривице за девојчину смрт. Паралелно постојање две димензије одвијања радње, на две обале злоћудне реке, радостан звук фруле у смирај дана који допире са једне стране, наспрам све извеснијег девојчиног утапања које се одвија на другој, потенцираће трагичну ноту ове песме. Хомеровски мотив звука морских сирена који има магијску моћ и који ће морепловце водити право у смрт наћи ће и овде своју примену. Када би се ова песма покушала представити само једним стихом из поетског опуса Бранка Радичевића, то би био стих из поеме „Туга и опомена“: *Ње више нема, то је био звук*.

У поеми „Стојан“ срећемо мотив чамца који носи мртвог јунака. У поменутој студији Марија Клеут (1973: 58) каже да је и овај мотив познат народној поезији. У наведеној поеми на почетку вода носи живог јунака, којег речни ток преводи на чуну у туђину, из које се, на концу поеме, у чуну по реци и враћа, али мртав:

*И сунце јарко већ оће да седне, / Но гледни тамо украј реке ледне,
/ Ту неко седи, и баш она седи, / Па тужним оком у водицу гледи. /
Још амо иде, тако би ја рекó / Баш један чамац управо од преко, /
Све ближе, ближе амо јунак вози, / А то је Миле, Боже јој помози!
Па када веће до обале стиже, / Тад она јадна своје очи диже, / Па
спази слугу, па опази чамац. / Па скочи, викну: "Та зар идеш самац!
/ О Миле, Миле, а тако ти Бога, / Та куда деде господара свога?!"*

*Ни речи на то Миле не изустити, / Већ само мало у чамац се спусти.
/ Још проли до две, до три веље сузе, / Па отуд нешто у наручје узет, /
Па из свог чамца тад на поље шетну, / Па нешто доле на травицу
метну. / И у то она амо прискочила, / Па виде свога пред собоме
мила (Радичевић 1999: 281, стихови 777–798).*

Круг се двоструко затвара: за девојку, која се након отмице поново враћа своме драгоме, али и за Стојана, који се чуном, мада лишен живота, наново враћа на место са којег је пошао.

У „Утопљеници” утапање девојке у води настаје као последица унутрашњег конфликта произашлог из подсмеха и осуде заједнице којима је изложена обешчашћена девојка Бранковог времена, али и њеног осећаја повређености, изневерених очекивања и изиграног поверења. Неспособна да се носи са властитим представама о сопственом положају у друштву након губитка невиности и зачећа, Бранкова утопљеница проживљава унутрашњу драму која резултира смртним исходом, који се и овај пут везује за елемент воде, те се она, као што наслов ове поеме и наговештава, утапа у реци. У исто време, у драгом се јавља осећај кривице, који ће имати трагичан крај, на шта недвосмислено указује немогућност да у залету прескочи поток који је увек на коњу прескакао, невреме које ће га на путу задесити, као и сан у којем му се мртва драга јавља као водена вила чије су привлачне моћи неодољиве. Она каже:

*Срце, злато, мој си саде,
Мој си, мој си, са мном оди,
Кући мојој ту у води!*

(Радичевић 1999: 372, стихови 238–240)

„Освету” је Бранко Радичевић осмислио као наставак „Утопљенице”. Гоњен грижом савести, младић одлази далеко, у туђи крај, а удаљеност предела и покушај отклона од себе некадашњег и свога бившег живота симболично је представљен једном од највећих водених површина, морем. Атмосфера која од првог стиха доминира песмом наговештава трагичан крај. Физичке и временске границе ум не признаје: у њему се све стиче у једној тачки, па тако момак, који је на морској обали, на врху стрме стене, саградио беле дворе, често погледава пут мора, и даље морен привиђењима:

Он на клупу сада седа / Па у море доле гледа: / Валови се о кам боре, / Чине му се њему зборе. / Та њиова силна јека / Носи нешто из далека, / Носи гласе; он и слуша – / Све тужнија њему душа [...] Сунце тоне, а он гледа / Низ пучину унапреда: / Море, небо ка̂ од злата, / И теже га спомен вата (Радичевић 1999: 378, стихови 35–42 и 55–58).

Упркос новом животу који је зачео са новом драгом, његови ум и душа још увек живе у данима који су иза њега. Растројен и мучен грижом савести, живот ће скончати као жртва освете мајке утопљенице, скочивши, мучен халуцинацијама, са литице у море:

Ох уби ме, уби, уби! / Слушај само како труби, / Гледај тамо преко мора, / Како иде као зора, / Како трепти, како сјаје, / Ох она је, ох, она је! / Ето иде драгу своје, / Ох ето ме! (Радичевић 1999: 391, стихови 167–174).

Хтонска природа воде не мора да буде нужно везана за смртни исход једног или обоје младих. Она се везује и за саму мисао о смрти, која навире приликом преласка водене површине, као што је то случај у „Ђачком растанку”. На путу за Стражилово, Бранковој дружини поток ће препречити пут. У зениту белине дана и сунчевога сјаја, зениту раскоши природе, јавља се мисао о смрти: свест о животу који попут потока тече, и суочавање са чињеницом да смо пролазни рађа жељу да се ту вазда борави, и постхумно.

4. Схваћена као граница (лимес) у хоризонталној равни, вода представља

а) међу између *овде* и *тамо*, *свога* и *туђег*, *себе* и *другог...*;

б) препреку коју лирски субјект треба да превлада како би дошао у контакт са својом драгом.

а) У овом значењу мотив воде у поезији Бранка Радичевића налазимо у песмама „Туђин”, „Песма умрлом брату Стевану”, као и у поемама „Стојан”, „Пут” и „Ђачки растанак”. Контрастирање опозитних парова *свој / туђ, овде / тамо...* може да се заснива на навођењу анонимних водених пејзажа или на именовању нама познатих хидронима. У песми „Туђин” просторна одвојеност дошљака који је ту допловио из далеке покрајине након губитка вољених бића (оца, мајке, сестре, брата) симболично је представљена сликом велике водене површине, мора. Он

је двоструко отуђен, осамљен: оставши без чланова породице, своју самоћу потенцира одласком у туђину. Море, „тио“ и ускомешано, валовито, и овде ће показати амбивалентност воденог елемента: оно ће бити место ескалације осећаја отуђености, ламентирања над судбином, али и место сусрета са будућом драганом.

Маркиране водене површине налазимо у „Песми умрлом брату Стевану“ и у поеми „Пут“. У првој Бранко Радичевић ламентира над братовљевом смрћу у туђини, где нема горе, извора, врела, поносите стене, пастира, свих препознатљивих атрибута везаних за Стражилово и Дунав. Бранков брат Стеван сахрањен је у Темишвару, „а песник тај град (у односу на Сремске Карловце) осећа као туђину“ (Иванић 1999б: 660). Наспрам туђине, обележене одсуством препознатљивих мотива налази се родни крај, маркиран хидронимом Дунава:

*Оно место на Дунаву сиљном,
Са ономе горицом умилном, –
Оно, брате, беше место за те:*

(Радичевић 1999: 200, стихови 58–60)

Ова моћна европска река постаће један од доминантних топоса песништва Бранка Радичевића, као вода крај које је Бранко Радичевић одрастао и коју је својим песништвом славио. У „Ђачком растанку“ млади Бранко ће се Дунаву, скупа са друговима, карловачким ђацима, без зазора предавати (*Ја сам теби младо тело предб / Како оцу своме што би чедо*), упркос опасности коју дунавска вода крије. Апострофиран и персонификован, Дунав је за Бранка жив и делатан, саучесник у младим играма славења живота. Његова је природа двострука: сурова и силовита са једне стране, а умилна са друге (*Ој Дунаво, о ти реко сиљна, / Али си умилна!*). Стихови „Ђачког растанка“ посвећени Дунаву писани су са захвалношћу и представљају вид уздарја које, у часу растанка, Бранко дарује реци која га је однеговала и обележила му дане младости. Сам чин одласка са места које у духовном и територијалном смислу сматра интимно својим све друго ће учинити туђином. Иако се властити идентитет сагледава и конституише тек контрастирањем према Другом, дакле, сучељавањем *свога и туђега*, свест о одласку Бранка и опраштајући, интимистички

тон којим се обраћа поднебљу које га је однеговало и реци крај које је стасао, даће водама Дунава трајни штамбиљ *свога*.

У сатирично-алегоријској поеми „Пут” скуп славуја са Дрине и Саве, Неретве, Мораве, Крке, Лима и Цетиња и са сињег мора, уједињен, у хору, певаће о српској царевини и српској госпоштини, славећи идеју српства, и шире, јужнословенског уједињења. Реке, чије се воде мешају и увиру једне у друге, на сликовит начин представљају стапање и све-прожимање народа и њихово јединство. Са друге стране, неке од њих (Сава и Дунав) биће симболи територијалне границе између српског народа који живи под две дијаметрално супротне туђинске власти, аустријске и османске, од којих ниједна није добра, јер на обе стране влада декаденција, помодарство, прихватање туђих манира и обичаја. О томе најбоље сведоче персонификоване реке Дунав и Сава, које на делу тока на којем се простире Београд плачу:

*Не прскају т' поносне зидине
Као отпре од веље милине,
Већ се ето мимо тебе журе
Да што пре те јаднога прејуре,
Да не гледе твоје луде муке,
Твоји јада, твоје веље брукe*

(Радичевић 1999: 102, стихови 750–755)

У „Коментарима” који прате наведено издање, Душан Иванић наводи да песник овим стиховима „вероватно алудира на политику тадашњег београдског режима (под кнезом Александром Карађорђевићем), који се према Турској држао пријатељски” (Иванић 1999б: 612). Уз такво опхођење, суноврату српског народа, разједињеног по више основа, допринеће отровни утицаји који неће бити од Турака, већ од представника властитог народа, заговорника старог језика и правописа:

*Друге сада вас чекају муке,
друге реке други отров праве
За вас, браћо, тамо преко Саве, –
Па се отров преко воде краде
Да отрује вас ево овде младе
А мој Српчић ко без главе трче,*

Па се слади и његака срце,

(Радичевић 1999: 103, стихови 809–815)

У поеми „Стојан” река Дунав представља границу између угарских Срба и Срба у Србији. Туђина се налази преко реке, уз коју плови бежећи након мађарско-српских борби:

*Ал' уз Дунаво један плови чамац,
На среди седи један момак самац,
Па гледа тужно онамо назада,
Окле га ево изагнаше млада.*

(Радичевић 1999: 257, стихови 27–30)

б) Лиминално просторно значење које водена површина може да има налазимо у песмама „Ноћ па ноћ”, као и „Одломак”. Ту је она схваћена као препрека, искушење чијим се превладавањем надилазе дата ограничења, стиже награда у лику вољене девојке, која се налази са друге стране водене површине. У обе песме драги чуном прелази реку како би реализовао сусрет са својом драгом. Каткада је препрека коју представља водена површина непремостива, и одводи право у смрт, што открива хтонску природу воде, о чему је било речи под бројем 3 (песме „Убица у незнању”, „Песма умрлом брату Стевану” и „Њени јади”).

5. Вода је елемент који има способност да памти и преноси информацију. Ово својство, које је у алтернативној, холистичкој медицини нашло своју примену⁶ и коме су посвећена занимљива, мада и научно оспоравана истраживања,⁷ присутно је у поезији Бранка Радичевића. Пример за ово значење налазимо у балади „Два камена”, у којој се драга

⁶ На овој претпоставци, као и на принципу потенцирања заснива се исцелитељско дејство хомеопатије, чији се лекови праве или у воденом раствору, или у облику куглица.

⁷ Истраживања која је спровео Масару Емото (2003), која откривају невероватну природу воде и њене моћи да саосећа са остатком света који је окружује, као и да буде његово огледало, сабрана су и обелодањена у књизи *Порука воде*. Прецизан снимак молекула воде, забележен у најразличитијим тренуцима, током којих вода кореспондира са звуком, сликом, па чак и са људском мишљу, указују на невероватну прилагодљивост и сензитивност воде, чија вибрантност иде до нивоа мисли и намере. Сликe кристала воде, забележене магнетнорезонантним анализатором, показале су да вода формира естетски различите облике на молекуларном нивоу, у зависности од места порекла, као и осталих, визуелних, слушних или мисаоних сензација са којима би дошла у додир.

претворила у камен, чувши вест коју су јој донеле беле роде, да је њен драги нашао у туђини другу. Из тога камена се од суза направило врело из којег је потекла вода и дошла до драгог. Вода драгог позива да је пије, при чему шапуће и жубори: „пи ме, пи ме”.

*Он се наже, пити оде,
Ал' тек што се напи воде,
За срце га туга вати,
Не мож' дома да се врати.*

(Радичевић 1999: 226, стихови 41–44)

Док иде уз извор, у драгом расте сетa и грижа савести. Стигавши до ње, и сaм се претвори у камен.

Исто тако, у песми „Туга и опомена” лирски јунак ће крај врела наслутирати смрт драге:

45.
*Тек сад ми души оно бија јасно
На извору што срце тек ћута,
У кући ја разумео сам ласно
Да онда њу ми згуби смрти крута;*

(Радичевић 1999: 250, стихови 325–328)

6. Употребљена у метафоричном смислу, вода нема само лиминално значење већ и значење тока живота, живота који тече. У више пута помињаној „Песми умрлом брату Стевану”, песник пореди братовљев живот са извором који је потекао, па бедно запао... Бранко овде мисли на сасвим одређену реку, реку њиховог детињства и младости, моћни Дунав:

*Живот твој ка̑ извори његови,
Тек потекли, па брже утекли;*

(Радичевић 1999: 200, стихови 61–62)

6. У метафоричном смислу, даље, жеђ коју осећа лирски субјект може да се односи на духовну жеђ, на оскудицу у духовним садржајима: у алегоријској, сатиричној поеми „Пут” песник сликовито описује муку на којој су Срби били због хаотичног, несређеног стања на пољу језика и књижевности, а тако би, сматра песник, било довека, да се није на српској књижевној и лингвистичкој сцени појавио Вук Ст. Караџић:

*Чемер нама био би довека
Да се јаду није нашло лека, –
Нит' извора, ни водице ладне
Да се усне помаквасе јадне,*

(Радичевић 1999, стихови 544–555)

Међутим, чувени реформатор језика и писма ударцима ломи стење: када је поломио последњу стеноу, која је пречила пут, из ње је зајуборила водица, бистро и весело врело:

*Ето врела, ето воде дивне
Да уморно срдалице вам живе*

(Радичевић 1999, стихови 648–649)

7. Значај воде за здравље човека наглашен је у поеми „Ђачки раста-нак”. Наиме, позната је критика у овој песми упућена учитељима, који од човека праве богаља, приморавајући га да се држи искључиво књиге, док их се здрав живот у природи не тиче.

8. Вода је у толикој мери свеприсутна и заступљена у нашим животи-ма да се јавља, као што је већ поменуто, у формулативним језичким изразима, као што су кетве. У поезији Бранка Радичевића налазимо неколико оваквих примера: једна од њих је „Кајгана”, у којој је кетва упућена баки која, у заносу приче коју прича деци крај огњишта, преврне тигањ у коме се пекла кајгана. У овој песми не долази до обрта као што је случај у песми „Кетва”, али ова кетвена формула нема снагу и неу-мољивост кетви изречених да се некоме истински науди, захваљујући употреби деминутива и хипокористика:

*И тако ти пропаде
Кајганица јадна,
И жељна и гладна,
Јер није кохица
Јаја више снела –
Ао, бако злосретна,
Вода те однела!*

(Радичевић 1999: 213)

Значај воде за физички хабитус човека изједначен је са значајем и могућим значењима која она заузима у његовој духовној сфери. На основу свега изложеног у овоме раду, видимо да је мотив воде радо и често употребљаван у поезији Бранка Радичевића. Са друге стране, ово истраживање потврђује истинитост напомене Младена Лесковца којом смо отворили рад, да Бранково дело и могући утицаји, узор и преплетаји нису до краја истражени.

Извори

1. Радичевић, Бранко (1999), *Сабране песме*, Београд: Српска књижевна задруга.

Литература

1. Веселиновић-Шулц, Магдалена (1979), „Рококо елементи у поезији неких српских и мађарских песника у првој половини XIX века”, *Зборник за славистику* број 17/1979, Нови Сад: Матица српска, 25–45.
2. Вукмановић, Ана (2020), *У трагању за извир-водом. Слике воде у јужно-словенској усменој лирици*, Нови Сад: Академска књига.
3. Деретић, Јован (2013), *Историја српске књижевности*, Зрењанин: Sezam Book.
4. Emoto, Masaru (2003), *Poruka vode*, превод Sonja Višnjić, Nebojša Barać, Београд: Zlatni zmaj.
5. Живковић, Драгиша (1973), „Предромантичке и постромантичке црте у српском романтизму (на материјалу песама Бранка Радичевића)”, *Реферати за VII међународни конгрес слависта у Варшави*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 61–79.
6. Иванић, Душан (1993), „Романтичарски топоси српског пјесништва првих деценија XIX вијека”, *Књижевност и језик*, 1–4. Београд: Реферати са XI међународног конгреса слависта у Братислави 1993. године, 23–37.
7. Иванић, Душан (1999а), „Пјесничко дјело Бранка Радичевића”, *Сабране песме / Бранко Радичевић*, приредио Душан Иванић, Београд: Српска књижевна задруга, стр. VII–[LXXII].
8. Иванић, Душан (1999б), „Коментари”, *Сабране песме / Бранко Радичевић*, приредио Душан Иванић, Београд: Српска књижевна задруга, стр. 571–746.

9. Караџић, Вук Стефановић (1891–1902), *Српске народне пјесме I–IX*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, Београд: Државно издање.
10. Кашанин, Милан (1953), „Између орла и вука”, *Књижевност*, Београд (прештампано у књизи *Судбине и људи*, Београд 1968).
11. Клеут, Марија (1973), „Бранко Радичевић и народна књижевност”, *Зборник за славистику* број 5/1973, Нови Сад: Матица српска, 31–76.
12. Лесковац, Младен (1953), *Антологија старије српске поезије*, саставио Младен Лесковац, Нови Сад: Матица српска.

THE AQUATIC LIFE IN THE POETRY OF BRANKO RADIČEVIĆ

The affinity for aquatic life in Branko Radičević's poetry comes from a combined influence from folk literature (as well as city poetry), Rococo literature, and Romanticism. The connection of a common individual with the nature which surrounds them and the playfulness, frivolity, and the sweetness of life infallibly linked to water, which is recognisable in Rococo literature, and, adversely, with the blurry and fierce emotions projected in the choice and description of water reminiscent of Romanticism are all characteristics of aquatic life in the poetry of Branko Radičević.

There are various bodies of water described in Branko Radičević's aquatic life, starting with the nameless ones which appear as a part of unmarked (anonymous) scenery where the literary subject is situated, such as streams, springs, lakes, rivers, or seas, followed by the familiar ones such as the Danube, the Drina, the Sava, the Neretva, the Morava, the Krka, and the Cetina, all the way to the less mentioned shapes of the water element, such as rain, morning dew, tears, mist, blood, and alike. Both the physical and the psychological existence of the literary subject in the poetry of Branko Radičević is tightly linked to water scenery. Whether it be the already mentioned marked or unmarked hidronyms, they all are not only the key elements of an idyllic landscape, but also the backbone of the action, the place of encounter and mutual recognition, and the birth of love and the connection of two young people. Water is a metaphorical expression of limits and separation. Both on the horizontal axis, where it represents a point of encounter and separation between what is mine and what is theirs, as well as on the vertical one, where it unveils itself as a gate-

way to another dimension, from existence to non-existence, and from this world to that one. This ultimately affirms the chthonic nature of the water element. With its unstable and shifting nature, it is sometimes closely linked to illusions and delusions which, by rule, has a fatal outcome. It is capable of sharing information, but it also has the power of seduction, which often leads the lyrical subject straight to death. On the other hand, it represents an obstacle the lyrical subject has to overcome so as to make contact with their beloved one. Water is in a metaphorical connection with the flow of life and the spiritual yearning. This is presented through linguistic expressions such as curses. Its importance to the well-being of humankind is also emphasised throughout.

► *Keywords:* Branko Radičević, water, motif, Romanticism, folk literature, Rococo, meaning.